

למדן בין מוכרי ספרים

מעבר להיצע הספרים הרחב, התייחדה חנותו של ר' מיכל רבינוביץ' באישיותו הלמדנית. שישים שנה לאחר חורבנה, היא זוכה להנצחה במרכז ירושלים

ראובן גפני

ר' מיכל רבינוביץ' עליו השלום למדן מופלג היה, ובקי בכל חדרי תורה היה. לא היה דבר של תורה שלא נתעסק בו. ספרים ישנים וספרים חדשים היו פתוחים לפניו תמיד בכל עת ובכל שעה. מאהבת התורה חיזר על כל מה שתלמיד ותיק חידש, ואף הוא חידש חידושי תורה אבל לא העלה אותם על הכתב. [...] אמרתי לו כתוב דבריך בספר ופרסם אותם בדפוס. הושיט ידו כלפי כל הספרים שמילאו את האיציטבאות שבחנותו והראה לי עליהם, כאדם שאומר, מי אני שאבוא אחריהם (ש"י עגנון, 'על ר' מיכל רבינוביץ' ו'ל', חול ומועד, ירושלים תשכ"ה, עמ' 9).

חנות הספרים 'דרום' מיסודו של ר' מיכל רבינוביץ' נסגרה בירושלים כבר לפני למעלה משישים שנה, לאחר פיצוץ משאית התופת ברחוב בן יהודה. הפיצוץ לא הותיר ממנה דבר; הוא פיזר לכל עבר את דפי הספרים שמילאו בה כל פינה. ר' מיכל רבינוביץ' עצמו, כך מסתבר, לא יכול היה לשאת את הכאב שבחורבנה של חנותו, וחודשים אחדים לאחר הפיצוץ, בט"ז בחשוון תש"ט, נפטר לבית עולמו כשהוא עריי ובודד.

עשרות שנים מאוחר יותר, בהחלטה שהדיה כמעט לא הגיעו לציבור הרחב, הנציחה עיריית ירושלים את זכרה של אותה חנות מיוחדת במינה, וקראה על שמה את "פסאוו הקולנועי" הנודע המחבר בין הרחובות הלל ושמאי. אלא שבעבור הירושלמי הממוצע, מתקשר אותו פסאוו דווקא לאוריון, 'אורנע', 'אורגיל' וכל שאר בתייהסרטים המרהיבים שפעלו בו בעבר, בעוד שר' מיכל עצמו נדחק לשולי תודעתם של רודפי הספר ואוהבי החכמה.

מי היה, אם כן, אותו מוכר ספרים נשכח, שעגנון תיאר פעם כ"חכם אחד יש, שאם הוא אינו יודע אין עוד מי שידע"; ושביאליק, שלום וחבריהם היו פוקדים את חנותו פחות בשביל ספריו ויותר בשביל ליהנות מתורתו שלו?

הקריאה לציונות

ר' מיכל, כך מסתבר, החל את חייו כשהוא נטוע היטב בעולם התורה. "העילוי משורוילישוק", כפי שנודע בשנותיו הראשונות, נולד במיר בשנת 1879 ולמד שנים ארוכות ביישוב הנודעות טלו, סלבודקה ופוניבז'. אלא שבאותן השנים מצא עצמו נמשך - במקביל, תמיד במקביל - גם לחכמות חיצוניות ולשאר מיני השכלה, וסופו שנתפס בראשית המאה העשרים אף לגוראה שבמיני ההשכלה - הציונות. כך מצא עצמו ר' מיכל נמשך יותר ויותר לעשייה הציונית לגווניה, החל מראשית המאה העשרים וביתר מרץ לאחר מהפכת אוקטובר 1917 אשר הפכה את עולמם של היהודים ברחבי האימפריה הרוסית.

לצד תפקידים שונים שאותם מילא בהנהגת מוסדות ציוניים שונים ברוסיה הלבנה - בין השאר עריכת היומון היהודי "דער יוד", שראה אור בשנים 1918-1920 - המשיך ר' מיכל בלימודיו ובמחקריו העצמאיים והאינטנסיביים, וכך מונה בשנת 1921 כמרצה ללשון ולספרות עברית באוניברסיטה הממלכתית של מינסק שנפתחה באותה השנה. את

התרגשותו הרבה ביטא בין השאר בכותרת רשימה זו, תוך שהוא כותב:

"מי כמוני יודע ומכיר כמה קטן ודל אני מעמוד בראש קתדרה זו. ידיעותי אינן מספיקות והי-כשרתי מצומצמות. למדן אני בין מוכרי ספרים ומוכר ספרים בין הלמדנים... אנוס אהיה אם לא אחפוץ להפוך את שלייתי על פני, להקדיש עצמי לתורה, לשעבד את כל חושי וכוחותי לל-מוד תורה בשקידא ולמלא את החסר לי בהת-מדה ויגיעה ועיון מתמיד בספרים."

אלא שכמעט מעשה שטן, בכל פעם שקיווה ר' מיכל לישב בשלוח על מחקריו ולמודו, משכה אותו העסקנות בחורה אל עולם המעשה והפעילות הציבורית. הוא פשוט לא היה יכול לחשוט אל מול גודלם של יהודים ברוסיה ובאוקראינה. ולבסוף - לאחר פעמים אחדות שבהן נאסר לזמן קצר בעוון פעילות ציונית - הוא שוכנע. הוא החליט לעזוב לצמיתות את מקומו ולעלות לארץ ישראל.

באוגוסט 1925, חודשים אחדים לאחר שנפטרה אשתו ממחלה ממושכת, עלה ר' מיכל לירושלים ופתח בה את בית ממכר הספרים הראשון שעסק בספרים ישנים וחדשים כאחד. שם הוא הציע למכירה "ספרי קודש" לצד ספרי קריאה, והציג את עולמות ההשכלה וההלכה זה לצד זה. שמה של החנות, "דרום", הוענק לה בהתאם לקביעה כי הרוצה להחכים ידרים. למרות שהחנות החליפה את מקומה לאחר שנים אחדות, פעלה היא עד סגירתה במרכז ירושלים, לצד רחוב בן יהודה, ההולך וכובש את מקומו כמרכז ההווה התרבותית הירושלמית של אותם הימים.

סחורה אחרת

פתיחת החנות, כך מסתבר, הייתה דבר בעתו. עד מהרה החלו לעלות לרגל אל החלל הצפוף רבנים ותלמידים, עיתונאים וסופרים, שידעו היטב כי במקום ימצא להם הספר שאותו הם מבקשים, ואם לא הוא, אזי לפחות תוכנו, השמור

היטב - מן הסתם - בזיכרונו האינסופי של ר' מיכל. חנות, וזכר דב גנחובסקי, הייתה חצויה לאורכה במדרגה ארוכה, שעליה נוהגים היו החכמים לשבת ולדון בענייניהם. הדיונים השתרעו על פני מרחב שלם של ספרות: החל מגרסאות שונות במסכתות התלמוד הירושלמי, ועד הניסיון לגלות את המפתח לפענוח הדמויות המופיעות ב"שירה" של עגנון, ולנחש מי מביניהם מוזכר - אם גם לא בשמו המפורש - בספרו של עגנון, שפרקים ממנו החלו להתפרסם בעיתונות באותן השנים.

בארון ספרים בעל דלתות זכוכית שמר ר' מיכל את הספרים היקרים ביותר בחנות, שמהם - כמנהגם של סוחרים ספרים, האוהבים אהבת נפש את מרכולתם - לא הסכים להיפרד בעד כל סכום שהוא. בין אותם הספרים, כך מסופר, שמור היה לימים "סטנסיל" ייחודי ובו מפתח הדמויות המלא של "שירה", כמו גם עותק יחיד של "ספר הקונדס", שבו, על פי קטלוג חנות הספרים השכנה, 'במברגר את וואהרמן', "סופר מעשה הקונדס (נער שובב) וכל מעלליו ומשובותיו מראשית השנה ועד אחרית השנה". על הספר, שראה אור בוויילנא ב-1824, כתב האנטיקואר הייקה השכן כי "לא מצאתי זכרו אצל רושמי הספרים, ואני חיפשתי זה ימים רבים. ואיש לא ראהו אף לא שמע ממנו, מלבד

איש אחד באדעססא אשר ספר לי כי ראהו בכת"י". מסתבר כי תוכנו של ארון הזכוכית הנעול ב'דרום' לא ידוע היה אף לגדולים שבביבליוגרפים היהודים של זמנו, כולל אלו שפעלו במרחק מטרים ספורים מחנותו של ר' מיכל...

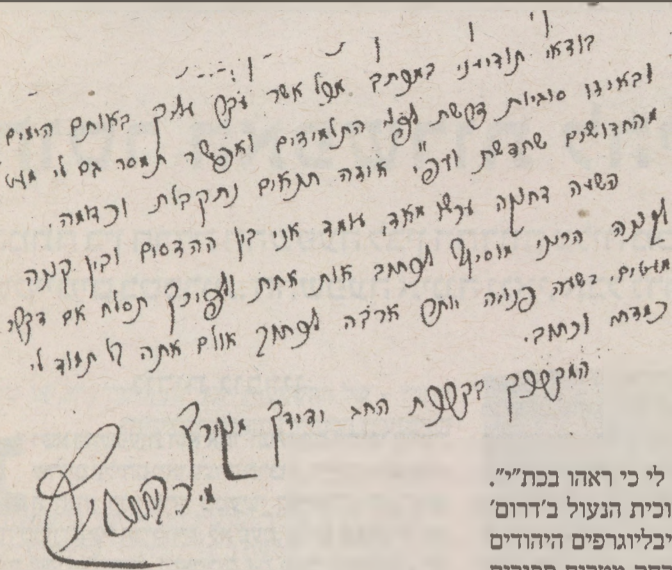
מלבד עגנון ואישי רוח אחרים מירושלים, נקלעו אל החנות גם חכמים מתל אביב וממקומות אחרים, שלא יכולים היו לעמוד בפיתוי התרבותי והרוחני שהציבה החנות בפניהם. אחד מהם, זכר עגנון, היה חיים נחמן ביאליק, שהעריך עד מאוד את מוכר

"החכם אחד יש, שאם הוא אינו יודע אין עוד מי שידע". ר' מיכל בחנותו

"מעשה פעם אחת ישבתי לפני ביאליק זיכרונו לברכה, שישב ודרש מילים ששגורות בפי רבים ואין פירושן ברור. בתוך הדברים הזכיר ספרי רומ"ל. אמר ביאליק: דבר זה כבר שאלתי את ר' מיכל רבינוביץ' ואף הוא לא ידע לפרשו"

הספרים המזדקן: "מעשה פעם אחת ישבתי לפני ביאליק זיכרונו לברכה, שישב ודרש מילים ששגורות בפי רבים ואין פירושן ברור. בתוך הדברים הזכיר ספרי רומ"ל, שיש הדורשים מילה זו נוטריקון, ראשי תיבות ספרי רבנים ומלמדים, ואין הפירוש מתקבל על

הדעת. אמר ביאליק דבר זה כבר שאלתי את ר' מיכל רבינוביץ' ואף הוא לא ידע לפרשו. באותה שעה למדתי שחכם אחד יש, שאם הוא אינו יודע אין מי שידע".

ואולם, בין המבקרים בחנות היו, מטבע הדברים, גם תלמידי ישיבה וסטודנטים צעירים, שלא זו בלבד שלא היה בידם הממון לרכישת הספרים שאליהם התאוו, אלא גם השתמשו לא פעם בר' מיכל כ"בנק" פרטי ואף כמו"ל לעת מצוא. בסך הכול הוציא לאור ר' מיכל לאורך השנים תחת השם 'דרום' (על פי רשימתו של ביבליוגרף ירושלמי אגדי נוסף, א"מ הברמן) כ-35 כותרים, חלקם כאלו שולא סיועו הכספי לא היו זוכים לצורת אות דפוס מעולם. כחלק מפעילותו הספרותית היה אף מראשי חברת "מקיצי נרדמים", העוסקת עד היום בהוצאתם לאור של כתבי יד נשכחים שלא הודפסו עד עתה.

זיכרון חייו

סופה של החנות, כאמור, לא היה מלבב. ב-22 בפברואר 1948 הוצבה ברחוב בן יהודה משאית תופת בידי מספר חיילים בריטים. הפיצוץ שהרעיד את מרכז העיר כולו לא פסח אף על חנותו של ר' מיכל, שתכולתה ודפיה נתפזרו בכל האזור. למחרת הפיצוץ, סיפר דב גנחובסקי, ראו חבריו את ר' מיכל מלקט דפים מביין גלי החרבות של חנותו. אולם הדבר היה חסר תוחלת, וחודשים אחדים לאחר מכן נפטר ר' מיכל לבית עולמו.

חודשים אחדים לאחר פטירתו, הספידו הסופר והעסקן הירושלמי דב נתן ברינקר, שב"לוח ירושלים" שלו לשנת תש"י תיאר את מיליון אלו: "ספריה מהלכת. בקי בשיטין של אלפי ספרים, חדר ל'קמטים' שבין השיטין, ולא היה בדיבורו אבק-ספרים, אלא היה חי וזורם כמעין חי [...] ידיו היו עוסקות אף בעניינים ממשיים, יומיומיים, וכולו נושם באווירה של ספרות ישראלית. דמות שהפכה מעין מוסד, דמות ירושלמית גדולה".

ר' מיכל עצמו, כאמור, לא הרבה לפרסם מתורתו. הוא רק שבע עשרה שנים ארוכות לאחר פטירתו, וזמן קצר לפני ששמו של ר' מיכל עתיד היה להיעלם לבלי שוב מן התודעה הספרותית והתורנית, עלה בידי כמה מתלמידיו ומוקירי זכרו לכנס בספר (חול ומועד: אורח חייו של אדם מ'ישראל') כמה עשרות מאמרים שפרסם לאורך השנים, שעסיקם המרכזי היה פנים שונות בלוח השנה היהודי. בפתח הספר, לצד סקירה ביוגרפית של חייו, מיכל מאת ישראל היילפרין, נתרצה גם עגנון, שהיה מחבריו הקרובים של ר' מיכל, להעניק לספר מעין הספד-פתיחה עדין ומלא געגועים לסוחר הספרים החכם; הספר שאת חלקו האחרון דומה שאי אפשר להותיר מחוץ לרשימה מעין זו:

"הזכרתי את החנות אומר בו דבר. מספרים עליו על הצדיק הנסתר ר' ליב בן שרה שהיה נוסע לכל יריד ופותח לו חנות לכל ימי היריד והיה יושב בחנותו. בא לקוח לבקש לו סחורה, היה אותו צדיק מפליגו בדברים ומסיעו מן הקניינים המדומים ומסיח עמו בסחורה אחרת שהנשמה מבקשת. כך ר' מיכל, נכנסנו לחנותו ליקח סחורה היה מסיענו לעסקי תורה עד ששכחנו את היריד. לסוף הניח ר' מיכל עצמו את היריד. ולוואי כל זמן שאנו נמצאים כאן ביריד ניתן דעתנו על הסחורה שהנשמה מבקשת, אמן כן יהי רצון".